מיכל היימן

סימני פיסוק__________?

ميخال هايمان

علامات الترقيم ________?

מיכל היימן סימני פיסוק__________?

ميخال هايمان علامات الترقيم ________?

אוצרת: סמדר שפי

القيّمة: سمدار شيفي

משכנות שאננים
MISHKENOT SHAANANIM
مشكنوت شأننيم

ORS
אוסף דורון סבג
או.אר.אס. בע״מ

מיכל היימן: סימני פיסוק________?

אוצרת: ד"ר סמדר שפי
באדיבות אוסף דורון סבג, או.אר.אס. בע"מ, תל אביב

פתיחה: מאי 2025

גלריה דואק, מרכז תרבות משכנות שאננים, ירושלים

במסגרת פסטיבל הסופרים.ות הבינלאומי במשכנות שאננים 2025

מנכ"ל הקרן לירושלים וחבר דירקטוריון משכנות שאננים: עו"ד אמרי בן עמי

מנהלת אמנותית ומנהלת הפסטיבל: ד"ר ג'וליה פרמנטו־צייזלר

מנהל כספים ותפעול: עו"ד, רו"ח דניאל קביליו

מפיקת הפסטיבל: דיאנה קוגן

מנהלת אוסף דורון סבג, או.אר.אס. בע"מ: תמי גילת

מפיקת התערוכה והקטלוג: מיכל היימן

תערוכה
עיבודי מחשב, הדפסות ומסגור: אופק ארט, נתניה
עריכת סרטים: רוי שתיים, יסמין ורדי, מאור גורפינקל
תלייה: ענבל גרזון

קטלוג
עיצוב והפקה: דפנה גרייף
עריכת לשון עברית/אנגלית: דריה קסובסקי
תרגום לערבית: נוואף עתאמנה
סריקות: ארטסקאן בע"מ
הדפסה: ע.ר. הדפסות בע"מ, תל אביב

תודות
אבנר נחמני, אופק ארט
קוסטס פרפוגלו, ארטפקט אתונה

המידות נתונות בסנטימטרים, עומק x רוחב x גובה

על הכריכה: **מיכל היימן**, פרט מתוך **אונייה #1: סימני שאלה**, 2025 (פרט), סטיל מתוך הסרט **מחפשות את לואיזה**, 2023-25

© 2025, כל הזכויות שמורות למיכל היימן ולאו.אר.אס. בע"מ

מסת"ב: ????

ميخال هايمان: علامات الترقيم ________؟

القيّمة: د. سمدار شيفي
بلطف مجموعة دورون صباغ، أو. أر. أس م.ض، تل أبيب

الافتتاح: أيار 2025

جاليري دويك، المركز الثقافي مشكنوت شأننيم، القدس

في إطار مهرجان الأدباء/الأديبات الدولي في مشكنوت شأننيم 2025

مدير عام مؤسسة القدس وعضو مجلس إدارة مشكنوت شأننيم: المحامي أمري بن عامي

المديرة الفنيّة ومديرة المهرجان: د. جوليا فرمنتو تسايلزر

مدير المالية والشتغيل: المحامي والمحاسب دانيئيل كبيليو

منتجة المهرجان: ديانا كوجن

مديرة مجموعة دورون صباغ، أو. أر. أس م.ض: تامي جيلات

انتاج المعرض والكتالوج: ميخال هايمان

المعرض
معالجة محوسبة، طباعة وتأطير: أوفيك آرت، نتانيا
تحرير أفلام: روني شتايم، ياسمين ڤردي، مئور غورفينكل
تعليق الأعمال: عنبال غرزون

الكتالوج
تصميم وإنتاج: دفنا غريف
تحرير اللغتين العبرية والإنجليزية: دريا كسوڤسكي
الترجمة العربية: نواف عثامنة
مسح ضوئي: آرت سكان م.ض
طباعة: ع.ر للطباعة م.ض، تل أبيب

شكر:
أڤنر نحماني، أوفيك آرت
كوستاس بربولغو، أرتفكت، أثينا

جميع المقاييس بالسنتمتر، عمق x عرض x ارتفاع

على الغلاف: **ميخال هايمان**، جزء من **سفينة #1: علامة سؤال**، 2025 (جزء)، صورة ستيلس من الفيلم يبحثن عن لويزا، 2023–2025

© 2025، جميع الحقوق محفوظة لميخال هايمان و أو. أر. أس م.ض

שדרות ספרים: *לוליטה*, חלק א' (מאת ולדימיר נבוקוב, הוצאת אולימפיה, 1959), 2008
סקנוגרמה: פעולת סריקה פרפורמטיבית באמצעות ידי האמנית ושדרת הספר, 50×36

حواف كتب: لوليتا، الجزء الأول (تأليف: فلادمير نابوكوف، اصدار أوليمبيا، 1959)، 2008
مسح ضوئي: عمليات مسح أدائية بواسطة يد الفنّانة، وجهها وحافة الكتاب، 50×36

Book Spines: *Lolita*, vol. 1 (by Vladimir Nabokov, The Olympia Press, 1959), 2008
Scanogram: performative scanning by the artist using her hands and the book spine, 50×36

דיוקן עצמי עם מצלמה ודלת, 1979, הזרקת דיו ארכיונית, 116×116

بورتريه ذاتي مع كاميرا وباب، 1979، حبر نفاث أرشيفي، 116×116

Self-Portrait with a Camera and a Door, 1979, archival inkjet print, 116×116

מיכל היימן: סימני פיסוק__________?

סמדר שפי

קו ארוך שבקצהו סימן שאלה. תמיהה שלפניה רִיק, מחיקה, או סימון של תדר מתמשך אינסופי – מעבר לטווח השמיעה הרווֹח. קשב למה שלא נאמר, שהודחק או הושתק או נלחש, מאפיין את האמנות של מיכל היימן לאורך השנים.

התערוכה **סימני פיסוק__________?** עוקבת אחר היחס לגוף, לטקסט ולאובייקטים, וליתר דיוק – אחר הערך השווה, המוקנה לגוף, לטקסט ולאובייקט – חוט שני, העובר ביצירתה של היימן למעלה מארבעה עשורים, מאז הייתה סטודנטית בסוף שנות ה־70 של המאה ה־20. יחסים מיוחדים אלו יוצרים חלל וזמן בעלי חוקיות פנימית: מקומות, זיכרונות או חלומות, שאינם כבולים למהותם הפיזית, וזמן שאינו לינארי. חוקיות אלטרנטיבית זו מאפשרת עיסוק בטראומה והתבוננות ביקורתית, פעמים רבות דרך פריזמה פמיניסטית ופוליטית.

באמצעות ארכיון החומר העצום, שצברה היימן ממקורות פרטיים וציבוריים, מתפענחים מחדש סיפורים ורגעים, ומתערערות תפיסות הגמוניות. העבודות ב**סימני פיסוק__________?**, כמו סימני פיסוק בטקסט, משנות דגשים ומחדדות רגישויות באופן ההתבוננות של הצופה.

חיפוש אחר נקודות אחיזה, יחסי גוף-אובייקט בלתי פתורים ותדר, שנדמה ככזה החורג מטווח השמיעה – כל אלה נוכחים כבר בעבודה המוקדמת בתערוכה, **דיוקן עצמי עם מצלמה ודלת** מ־1979, שבה מרכיב פרפורמטיבי בולט, ובמבט ראשון נדמית כאילו תועדה בה תפאורה. זרוע מושטת ויד הפותחת (או סוגרת) דלת, בעוד הגוף הופך לצל גדול, שבמקביל לו צל מצלמה על חצובה, הנמצאת מחוץ לתצלום. מבעד לחריץ הדלת נראית אך בקושי דמות נוספת, הנדמית תחילה כצל. הזמן בתצלום נותר עמום, והוא מצליח ללכוד איכות חמקמקה, כאילו פעולת ההדחקה כבר נמסכה אל רגע ההתרחשות, רגע שהגוף עצמו שוכח.

העבודה **מיכל יום הולדת (צלם: עמילני, 1960)** (1984) צולמה במסיבת יום הולדתה של היימן בגן ילדים בתל אביב. על אוגדן ציוריה כתוב "מיכל", ושמה מופנה אל הצלם. מיכל הילדה מביטה קדימה ופנימה, כתוהה על מקומה. שמה הכתוב מגדיר אותה. זוהי אחת העבודות הראשונות, שבה כתב הוא מרכיב מרכזי, וזו גם העבודה הראשונה, שבה השתמשה היימן בתצלום של יוצר/ת אחר/ת, שהוגדל אך לא שונה. קואורדינטות של דימוי וכתב מסמנות משך, מהדהדות זו בזו.

כתב חוזר באופנים שונים בעבודות, כשהוא מפרש, מאיר ולעיתים מערער את הדימוי.

במה את חושבת? (מאן ריי / שחור ולבן, 1926) (2008) היימן הופכת על פיו את החֵפצון הכפול, שמחולל מאן ריי בדימוי יפה להפליא – פסל אפריקאי ופניה של קיקי ממונפרנס, מנשות החוג הסוריאליסטי של אותן שנים. השאלה "מה את חושבת?" קוראת תיגר על החֵפצון ומקנה מעמד חדש הן לדמות והן לפסל, ההופכים מצורות לבני שיח.

סדרת הסקנוגרמות של שדרות הספרים עשויה בטכניקה שפיתחה היימן: הכלאה בין פרקטיקות צילום מוקדמות לבין אמצעים עכשוויים. העבודות הן תוצר של סריקות, הנעשות בעת שהיא מבצעת פעולה פרפורמטיבית: מתכסה בבד שחור, רוכנת מעל סורק ונעה עם תנועת הסורק תוך שהיא אוחזת בשִדרת ספר או בספרים, מבלי שתוכל לצפות מה יתעד המכשיר. היא שבה וחוזרת על התהליך, והעבודות הנבחרות הן תיעוד של חלק מן הפעולות. הכניסה תחת בד שחור מאזכרת את אופן פעולתם של צלמים החל ממחצית המאה ה־19, שביקשו למנוע כניסת אור בעת השימוש במצלמות בפורמט גדול. יצירת החציצה מן העולם בעת התגבשות הדימוי היא מעין התקדשות, חזרה של האמנות ושל האמנית למחוזות טקסיים, בין אמנות לבין מסתורין או רליגיוזיות.

לצד שדרת הספר הנסרק מבליחים מהאפלה חלקי גוף של היימן, יד או קטע פנים, כלומר רגע של מגע בין האובייקט לבין הגוף האוחז בו. הסקנוגרמות של היימן מזכירות פעולות מניפולטיביות, שנעשו בעיקר במעבר בין המאה ה־19 למאה ה־20 בניסיון להוכיח את קיומן של רוחות רפאים. השימוש בתצלום כּרְאָיָה משקף עד כמה רווחה התפיסה שצילום מבטא אמת. היימן משתמשת בסריקה, אחד האמצעים המדויקים ביותר ליצירת דימוי של אובייקט, אך גופי הידע – הספרים שהיא בוחרת – נותרים חתומים.

סדרת העבודות היא תוצאה של התבוננות בתקופה תרבותית טעונה במיוחד. מרבית הספרים שנסרקו ראו אור בשנות ה־50, שבהן נבנה המסד התרבותי בישראל. מעניין לגלות ביניהם את תרגום הספר **מין ואופי** (1902) מאת אוטו וייניגר (פילוסוף אוסטרי ממוצא יהודי, שהתנצר זמן קצר לפני פרסום הספר ובהמשך התאבד). תכניו האנטישמיים והמיזוגיניים מצאו הד מאוחר יותר ברעיונות הנאציזם.

בעבודה נוספת אוחזת היימן בחיבורו המונומנטלי בן שני הכרכים של גרשם שלום על שבתי צבי, שפורסם ב־1956. היימן מציבה את עצמה כחיץ בין שני הכרכים, המסומנים באותיות א' וב', והם סוגרים על פניה ויוצרים את המילה "אב".

שדרות ספרים אחרות, נטולות כותרת, נותרות שותקות; אובייקטים חידתיים, אינטנסיביים, גופים בלתי מבויתים. ספרים נוספים נותרים סתומים בהיעדר שם על שדרתם, אך כותרת העבודה מגלה את תוכנם, בין שמדובר במחזור תפילה או בספר על פשעי מין. היימן מתבוננת בקצוות האופי האנושי, אוחזת בגופי הידע, מתיכה ומאחה אותם עם גופה שלה, בדומה לאופן שבו תרבות, ברמותיה השונות, טבועה־חתומה בנו לבלי הפרד.

טראומה, הנחווית שוב ושוב בבועת זמן מעגלית נוכחת במיצב **דיוקן עצמי**, מתוך **בית מחסה – השמלה (1855–2025)** (2017), ב**וירג'יניה?, חיבור רדיקלי: קהילה של נשים, 1855–2025** (2022) ובסרטים הקצרים **מחפשות את סופיה** (2024) ו**מחפשות את לואיזה** (2023-25). בעשור האחרון התמקדה היימן במחקר על אודות נשים, שרק חלקן מזוהות

ורובן אנונימיות, רבות מהן אושפזו בכפייה במאות ה־17 עד ה־20 בבתי מחסה באירופה ובארצות הברית.

בדיוקן העצמי בארגז האור לובשת היימן שמלה בהשראת תצלום מן המאה ה־19 של מטופלת בבית מחסה במחוז סארי שבאנגליה, מביטה בעולם מבעד למשקפיים כהים, מוסתרת ממבטו החוזר של הצלם, ד"ר דיאמונד. הארכיב שתחתיה נותר נעול, מכיל את הזיכרון, אולי את החוק, שאילף ועיצב נורמות, שהיא ונשים אחרות, כמו וירג'יניה (וולף), לא יכלו להצטופף בצילן. הרחקת העדות לזמנים ולמחוזות גאוגרפיים אחרים אינה מקהה את חדות הכאב.

בשני הסרטים בתערוכה מופיע ונעלם קו ארוך, שבקצהו סימן שאלה. הנשים שהיימן מפנה אליהן את הזרקור אולי מעולם לא זכו להישאל לדעותיהן או לרגשותיהן. הסרטים על שתי הדמויות – סופיה ילידת יוון ולואיזה, שהגיעה לאנגליה ממקום לא ידוע – הם מסע לשימֵמון שבו חיו, למצב בו הפכו לזרות בנפשן ולנפשן.

בשש עבודות, שהן דימויים מבודדים מתוך הסרטים, הקו שסומן – השאלה __________? – מופיע על רקע מוטיבים של תנועה ושל מסע. בעבודות מתוך **מחפשות את סופיה**, אלו יערות, הנראים כמראות הנשקפים מחלונות כלי רכב נוסע; הדימויים מתוך **מחפשות את לואיזה** הם דימויי אוניות ומזחים מתוך סרטים תיעודיים מוקדמים, שצולמו בנמל בריסטול, העיר הסמוכה למקום שבו חיה לואיזה. השאלה, התהייה, הופכת לווקטור, לכיוון במרחב.

—

עשרים ושתיים עבודות – כמספר האותיות בשפה העברית – מהוות את **סימני פיסוק__________?**, תערוכה שהיא טקסט מורכב. **המפה** הוא שמה של עבודה מ־1994, ומפות אמורות לסייע בהתמצאות. מפה זו, כמו כתם רורשך, היא גב תמונה מודפסת, שנתלשה מאלבום משפחתה של היימן בליטא בעת שבני המשפחה מיהרו להימלט במלחמת העולם השנייה. הפעולה הותירה סימנים. מה שנדמה כמפה אינו אלא כתם שחור – ריק, כמו הקו שלפני סימן השאלה.

ميخال هايمان: علامات الترقيم ________?

سمدار شيفي

خط طويل، في نهايته علامة استفهام. دهشة، يسبقها فراغ، محو، أو إشارة إلى تردد مستمر لا نهائي – يتجاوز نطاق السمع السائد. الإصغاء لما لم يُقَال، تم كبته أو إسكاته أو قيل همسًا، سمة تميّز فن ميخال هايمان على مر السنين.

معرض علامات الترقيم ________? يتقصى العلاقة مع الجسد، النص والأشياء، أو على وجه الدقة – القيمة المتساوية المُعطاة للجسد، للنص والشيء – خيط ناظم يمر عبر أعمال هايمان لأكثر من أربعة عقود، منذ كانت طالبة في أواخر سبعينيات القرن العشرين. هذه العلاقات الخاصة تخلق فضاءً وزمانًا ذات قوانين داخلية: أماكن، ذكريات، أو أحلام، غير مقيدة بجوهرها الفيزيائي، وزمن غير خطي. هذه القانونية البديلة تتيح معالجة الصدمة والتمعن النقدي، غالبًا من خلال منظور نسوي وسياسي.

بواسطة أرشيف المواد الضخم الذي راكمته هايمان من مصادر خاصة وعامة، يُعاد تفكيك القصص واللحظات، وزعزعة التصورات السائدة. أعمال المعرض علامات الترقيم ________?، تمامًا كما في علامات الترقيم في النصوص، تغير التوكيدات وتبرز الحساسيات في طريقة نظر المتلقي.

البحث عن نقاط ارتكاز، علاقات غير محسوسة بين الجسد والشيء، وتردد يبدو خارج نطاق السمع – كل هذه العناصر تظهر بالفعل في العمل الـأول في المعرض، **صورة ذاتية مع كاميرا وباب** من عام 1979، والتي يظهر فيها عنصر أدائي بارز، وتبدو للوهلة الأولى وكأنها توثق مشهدًا تمثيليًا. ذراع ممدودة ويد تفتح (أو تغلق) بابًا، بينما يتحول الجسد إلى ظل كبير، يقابله ظل كاميرا على حامل، تقع خارج إطار الصورة. من خلال شق الباب، بالكاد تُرى شخصية أخرى، تُبدو في البداية وكأنها ظل. الزمن في الصورة يبقى غامضًا، وينجح بالتقط جودة مراوغة، وكأن فعل الكبت قد تسرّب بالفعل إلى لحظة الحدث – لحظة ينساها الجسد نفسه.

عمل **ميخال عيد ميلاد (تصوير: عِميلني، 1960)** 1984، صُوّر في حفلة عيد ميلاد هايمان في روضة أطفال بتل أبيب. على غلاف رسوماتها كُتب "ميخال"، واسمها موجّه نحو المصور. ميخال الطفلة تنظر إلى الأمام وإلى الداخل، كأنها تتساءل عن مكانها. اسمها المكتوب يعرّفها. هذا واحد من أوائل الأعمال التي يصبح فيها النص عنصرًا مركزيًا، وهو أيضًا أول

< **מקלט (השמלה, 1885–2025)**, 2017, שקף בתיבת אור, ארכיון עץ וארבע חותמות, 238×134×30

ملجأ (الفستان، 1885–2025)، 2017، شريحة في صندوق ضوء، أرشيف خشب وأربعة أختام، 238×134×30

Asylum (The Dress, 1855–2025), 2017, transparency in light box, wooden cabinet, and four stamps, 238×134×30

عمل استخدمت فيه هايمان صورة التقطها فنّان/ة آخر/ى، تم تكبيرها دون تعديلها. الإحداثيات بين الصورة والنص تشير إلى امتداد، وتتردد أصداؤها فيما بينها.

الكتابة تتكرر بطرق مختلفة في الأعمال، تفسّر، تضيء، وأحيانًا تزعزع الصورة.

في عمل **بم تفكرين؟ (مان راي / أبيض وأسود، 1926)** 2008، تقلب هايمان عملية التشيؤ المزدوجة التي أحدثها مان راي في صورة جميلة للغاية – تمثال أفريقي ووجه كيكي من مونبارناس، إحدى نساء الحلقة السريالية في تلك السنوات. السؤال بم تفكرين؟ يتحدى التشيؤ ويمنح مكانة جديدة لكل من الشخصية والتمثال، من أشكال إلى شركاء في الحوار.

سلسلة مخططات المسح (سكّانوجرامات) هوامش الكتب تم تنفيذها بتقنية طورتها ميخال هايمان: تهجين بين ممارسات التصوير الفوتوغرافي المبكرة ووسائل تكنولوجية معاصرة. الأعمال هي نتاج عمليات مسح ضوئي تجريها هايمان أثناء أدائها لعمل أدائي: تغطي نفسها بقطعة قماش سوداء، تنحني فوق الماسح الضوئي، وتتحرك مع حركته بينما تمسك بهامش كتاب أو عدة كتب، دون أن تتمكن من التنبؤ ما الذي سيوثقه الجهاز. تكرر العملية مرات عدة، ويتم اختيار الأعمال النهائية من بين هذه التسجيلات، التي توثق بعضًا من تلك الأفعال. الدخول تحت قطعة القماش السوداء يذكّر بطريقة عمل المصورين منذ منتصف القرن التاسع عشر، الذين سعوا لمنع دخول الضوء أثناء استخدام الكاميرات ذات التنسيق الكبير. هذا الحاجز بين العالم والصورة في لحظة تكوّنها يُعد نوعًا من الطقوس، عودة للفن وعودة الفنّانة إلى عالم الطقوس، بين الفن والغموض أو البُعد الديني.

إلى جانب هامش الكتاب الممسوح، تومض من الظلمة أجزاء من جسد هايمان، يد، أو جزء من وجه، أي لحظة التماس بين الشيء والجسد الذي يمسك به. تذكّر سكّانوجرامات هايمان بأفعال تلاعبية تعود إلى نهاية القرن التاسع عشر وبداية القرن العشرين، حيث سعى البعض من خلالها لإثبات وجود الأشباح. استخدام الصورة كدليل يعكس مدى ترسخ الاعتقاد بأن التصوير الفوتوغرافي يعكس الحقيقة. هايمان تستخدم المسح الضوئي – أحد أكثر الوسائل دقة لتوليد صورة لشيء ما – إلا أن أجساد المعرفة، أي الكتب التي تختارها، تظل مغلقة وغامضة.

سلسلة الأعمال هذه هي ثمرة تأمل في حقبة ثقافية مشحونة بشكل خاص. معظم الكتب التي تم مسحها ضوئيًا نُشرت في خمسينيات القرن العشرين، وهي الفترة التي تأسس فيها البنيان الثقافي في إسرائيل. من المثير للاهتمام وجود ترجمة كتاب **الجنس والشخصية** (1902) من تأليف أوتو واينينغر (فيلسوف نمساوي من أصول يهودية، اعتنق المسيحية قبيل نشر الكتاب، وانتحر لاحقًا). مضامين الكتاب المعادية للسامية وكره النساء انعكست لاحقًا في أفكار النازية.

في عمل آخر، تمسك هايمان بالمجلدين الضخمين لكتاب غيرشوم شالوم حول شبتاي تسڤي الذي نُشر عام 1956. هايمان تضع نفسها كحاجز بين المجلدين، المعلّمين بالحرفين "أ" و"ب"، وهما يطوقان وجهها، ليشكّلا معًا كلمة "أب".

أما هوامش الكتب الأخرى، التي لا تحمل عناوين، فتبقى صامتة؛ أشياء غامضة، مكثفة، أجساد غير مروّضة. وتظل بعض الكتب غامضة بسبب غياب اسم على هوامشها، إلا أن

عنوان العمل يكشف محتواها، سواء كان كتاب صلوات أو كتابًا عن جرائم جنسية. هايمان تتأمل في أقصى حدود الطبيعة البشرية، تمسك بأجساد المعرفة، تصهرها وتلتحم بها، تمامًا كما تنطبع الثقافة – بمستوياتها المختلفة – فينا إلى الأبد.

الصدمة، التي تُختبر مرارًا وتكرارًا في فقاعة زمن دائرية، حاضرة في العمل التركيبي **صورة ذاتية**، من **داخل ملجأ – الفستان (2025–1855)** 2017، وفي **فرجينيا؟، ارتباط راديكالي: مجتمع نسائي، (2025–1855)** 2022، وفي الأفلام القصيرة **يبحثن عن صوفيا** 2024، **ويبحثن عن لويزا**، 2023-2025. في العقد الأخير، ركزت هايمان في أبحاثها على نساء، تم التعرف على بعضهن فقط، بينما بقيت الأخريات مجهولات الهوية، العديد منهن نُقلن قسرًا إلى ملاجئ في أوروبا والولايات المتحدة خلال القرون 17 حتى 20.

في الصورة الذاتية داخل صندوق الضوء، ترتدي هايمان فستانًا مستوحًى من صورة فوتوغرافية تعود إلى القرن التاسع عشر لامرأة تقيم في ملجأ بمقاطعة ساري في إنجلترا، تنظر إلى العالم من وراء نظارات داكنة، محجوبة عن نظرة المصوّر المتكررة، د. دايموند. الأرشيف تحتها يبقى مغلقًا، يحتوي على الذاكرة، وربما على القانون الذي روّض وشكّل المعايير، والتي لم تستطع هي ولا نساء أخريات – مثل فرجينيا (وولف) – أن يحتوينها أو يجدن لأنفسهن موطئ قدم فيها. إن إبعاد الشهادة إلى أزمنة وأماكن جغرافية بعيدة لا يخفف من حدة الألم.

في الفيلمين المعروضين، يظهر ويختفي خط طويل، ينتهي بعلامة استفهام. النساء اللواتي تسلط هايمان الضوء عليهن ربما لم تُتح لهن أبدًا فرصة التعبير عن آرائهن أو مشاعرهن. الفيلمان عن الشخصيتين – صوفيا المولودة في اليونان، ولويزا التي جاءت إلى إنجلترا من مكان مجهول – هما رحلة إلى العدم الذي عشن فيه، إلى الحالة التي أصبحن فيها غريبات في روحهن، وعن روحهن أيضًا.

في ستة أعمال، وهي صور مقتطعة من الفيلمين، يظهر الخط المرسوم – السؤال ________؟ – على خلفية من موتيفات الحركة والسفر. في الأعمال من **يبحثن عن صوفيا** 2024، نرى غابات، تبدو كأنها انعكاسات تُرى من نوافذ سيارة مسافرة؛ أما الصور من **يبحثن عن لويزا**، 2023–2025، فهي صور لسفن وأرصفة من أفلام وثائقية قديمة، صُوّرت في ميناء بريستول، المدينة القريبة من مكان إقامة لويزا. السؤال، التساؤل، يتحول إلى مُتجه فيزيائي، إلى اتجاه في الفضاء.

—

اثنتان وعشرون عملاً – بعدد حروف الأبجدية العبرية – تُشكّل معرض **علامات الترقيم** ________؟. معرض هو نص معقّد. الخريطة هو اسم عمل من عام 1994، والخرائط يُفترض أن تساعد على التوجّه. هذه الخريطة، مثل بقعة رورشاخ، هي ظهر صورة مطبوعة، تم نزعها من ألبوم عائلة هايمان في ليتوانيا، عندما اضطرت العائلة للفرار خلال الحرب العالمية الثانية. هذا الفعل ترك آثاره. ما يبدو كخريطة ليس سوى بقعة سوداء – فراغ، يشبه الخط الذي يسبق علامة الاستفهام.

שדרות ספרים: *השפחה הקטנה* (מאת איילין דגלאס, לונדון, 1934), 2008
סקנוגרמה: פעולת סריקה פרפורמטיבית באמצעות יד האמנית ושדרת הספר, 50×36

حواف كتب: الجارية الصغيرة (تأليف: أيلدين دغلاس، لندن، 1934)، 2008، مسح ضوئي: عمليات مسح أدائية بواسطة يد الفنّانة، وجهها وحافة الكتاب، 50×36

Book Spines: *The Little Slave Girl* (by Eileen Douglas, London, 1934), 2008, scanogram: performative scanning by the artist using her hands and the book spine, 50×36

סימני שאלה: מיכל יומולדת (צלם: עמילני, 1960), 2025–1984, רדי־מייד מעובד וחותמת, 46×31

علامات استفهام: ميخال عيد ميلاد (تصوير: عميلني، 1960)، 1984–2025، مواد ناجزة مُعالجة وأختام، 46×31

Questions Marks: Michal's Birthday (Photo: Amilani, 1960), 1984–2025, manipulated readymade and stamp, 46×31

וירג'יניה? חיבור רדיקלי: קהילה של נשים, 2025–1855, 2022, מסכה: וירג'יניה וולף (נולדה בלונדון, 1882–1941), סופרת, פרט מתוך תצלום של ג'ורג' צ'ארלס ברספורד, 1902, שקף בתיבת אור וחותמת, 64×50×10

فرجينيا؟ رباط راديكالي: مجتمع نساء، 1855–2025، 2022، قناع: فرجينيا ولف (وُلدت في لندن، 1941–1882)، أديبة، جزء من صورة لجورج تشارلس برسفورد، 1902، شريحة في صندوق ضوء وأختام، 64×50×10

Virginia? Radical Link: A New Community of Women, 1855–2025, 2022, Mask: Virginia Woolf (b. London, 1882–1941), writer, detail from photograph, by George Charles Beresford, 1902, transparency in light box and stamp, 64×50×10

סימני שאלה: יער #3, 2025, סטיל מתוך הסרט **מחפשות את סופיה**, רדי־מייד מעובד וחותמת, 28×50

علامات استفهام: غابة #3, 2025, صورة ساكنة من فيلم يبحث عن صوفيا, مواد ناجزة مُعالجة وأختام, 28×50

Questions Marks: Woodland #3, 2025, still from the film **Looking for Sophia**, manipulated readymade and stamp, 28×50

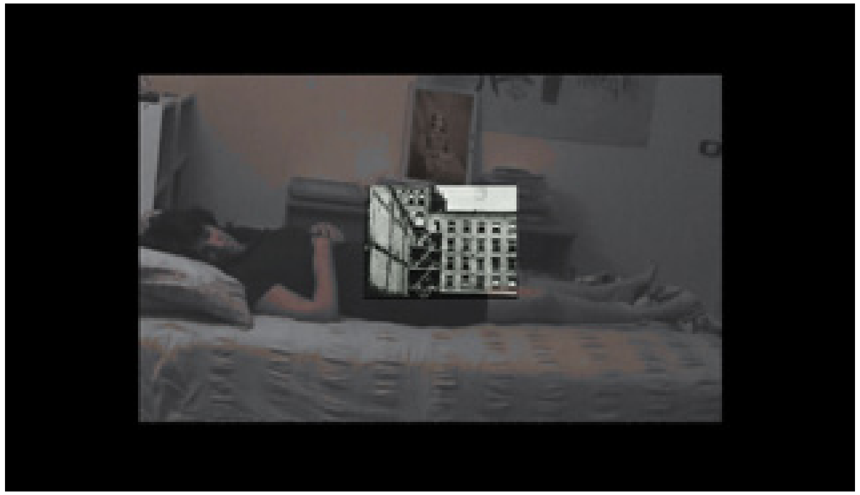

מחפשות את סופיה, 2024–25, סרט קצר, וידיאו 4K חד־ערוצי, צבע, סאונד סטריאו, 12:25 דקות, לופ

يبحثن عن صوفيا، 2024–25، فيلم قصير، فيديو 4K أحادي القناة، ألوان، صوت ستيريو، 12:25 دقيقة، حلقة متكررة

Looking for Sophia, 2024–25, short film, single-channel 4K video, color, stereo sound, 12:25 min, looped

שדרות ספרים: *שבתי צבי* (מאת גרשם שלום, כרכים א'-ב', תל אביב, 1974), 2008, סקנוגרמה: פעולת סריקה פרפורמטיבית באמצעות יד האמנית, פניה ושדרות הספרים, 50×36

حواف كتب: شبتاي تسفي (تأليف: غرشوم سالوم, المجلدان أ-ب, تل أبيب, 1974), 2008 مسح ضوئي: عمليات مسح أدائية بواسطة يد الفنّانة, وجهها وحافة الكتاب, 50×36

Book Spines: *Sabbatai Sevi* (by Gershom Scholem, vols. 1-2, Tel Aviv, 1974), 2008, scanogram: performative scanning by the artist using her hand, face, and the book spines, 50×36

שדרות ספרים: *פשעי מין* (מאת וויליאם ב' טיילור, תל אביב, 1959), 2008, סקנוגרמה: פעולת סריקה פרפורמטיבית באמצעות ידי האמנית ושדרת הספר, 50×36

حواف كتب: جرائم جنسية (تأليف: وليام ب. تايلور، تل أبيب، 1959)، 2008، مسح ضوئي: عمليات مسح أدائية بواسطة يد الفنّانة، وجهها وحافة الكتاب، 50×36

Book Spines: *Sex Offenses* (by William Taylor, Tel Aviv, 1959), 2008, scanogram: performative scanning by the artist using her hands and the book spine, 50×36

? ____________

שדרות ספרים: ____________?, 2008–25, סקנוגרמה: פעולת סריקה פרפורמטיבית באמצעות יד האמנית ושדרת הספר, 50×36

حواف كتب: ____________? 25–2008, مسح ضوئي: عمليات مسح أدائيبة بواسطة يد الفنّانة وحافة الكتاب، حبر نفاث أرشيفي، 36×50

Book Spines: ____________ ?, 2008–25, scanogram: performative scanning by the artist using her hand and the book spine, 50×36

מה את חושבת ?

מה את חושבת? (מאןריי / שחור ולבן, 1926), 2008, רדי־מייד מעובד וחותמת, 45×54. מתוך המיצב **מיליון ומאה נשים חושבות**, 2008–25

بماذا تفكرين؟ (مان ري / أسود أبيض، 1926)، 2008، مواد ناجزة مُعالجة وأختام، 45×54، من العمل التركيبي **مليون ومئة امرأة يفكرن**، 25–2008

What's on Your Mind? (Man Ray / Noire et blanche, 1926), 2008, manipulated readymade and stamp, 45×54, from the installation **A Million and One Hundred Thinking Women**, 2008–25

שדרות ספרים: *עבר חיטוי* (מין ואופי מאת אוטו וייניגר, 1953), 2008, סקנוגרמה: פעולת סריקה פרפורמטיבית שמבצעת האמנית באמצעות הכריכה הפנימית ושדרת הספר, 50×36

حواف كتب: خضع للتعقيم (الجنس والشخصية تأليف أوثو واينينغر, 1953), 2008, مسح ضوئي: عمليات مسح أدائية تقوم بها الفنّانة بواسطة التغليف الداخلي وحافة الكتاب, 50×36

Book Spines: *Was Fumigated* (Sex and Character by Otto Weininger, 1953), 2008, scanogram: performative scanning by the artist using the book's inner cover and spine, 50×36

שדרות ספרים: *מין ואופי* (מאת: אוטו וייניגר, תרגום: צ' דורי, תל אביב, 1953), 2008, סקנוגרמה: פעולת סריקה פרפורמטיבית באמצעות יד האמנית, פניה ושדרת הספר, 50×36

حواف كتب: الجنس والشخصية (تأليف: أوثو واينينغر, ترجمة: ص. دوري, تل ابيب, 1953), 2008 مسح ضوئي: عمليات مسح أدائية بواسطة يد الفنّانة, وجهها وحافة الكتاب, 50×36

Book Spines: *Sex and Character* (by Otto Weininger, Tel Aviv, 1953), 2008, scanogram: performative scanning by the artist using her hand, face, and the book spine, 50×36

מחפשות את לואיזה, 2023-25, סרט קצר, וידיאו 4K חד־ערוצי, צבע, סאונד סטריאו, 7:20 דקות, לופ

يبحثن عن لويزا, 2023–25, فيلم قصير, فيديو 4K أحادي القناة, ألوان, صوت ستيريو, 7:20 دقيقة, حلقة متكررة

Looking for Louisa, 2023-25, short film, single-channel 4K video, color, stereo sound, 7:20 min, looped

סימני שאלה: אונייה #1, 2025, סטיל מתוך הסרט **מחפשות את לואיזה**, רדי־מייד מעובד וחותמת, 34×34

علامات استفهام: سفينة 1#، 2025، صورة ساكنة من فيلم يبحثن عن لويزا، مواد ناجزة مُعالجة وأختام، 34×34

Questions Marks: Ship #1, 2025, still from the film **Looking for Louisa**, manipulated readymade and stamp, 34×34

סימני שאלה: אונייה #2, 2025, סטיל מתוך הסרט **מחפשות את לואיזה**, רדי־מייד מעובד וחותמת, 34×34

علامات استفهام: سفينة #2، 2025، صورة ساكنة من فيلم يبحثن عن لويزا، مواد ناجزة مُعالجة وأختام، 34×34

Questions Marks: Ship 2#, 2025, still from the film **Looking for Louisa**, manipulated readymade and stamp, 34×34

two figures—Sophia, born in Greece, and Louisa, who arrived in England from an unknown origin—the films trace journeys into the desolation these women inhabited, into the state of estrangement from their own selves.

In six works composed of stills from the two films, the drawn line—the question __________?—emerges against backdrops marked by motion and travel. In the works from *Looking for Sophia*, the depicted images are forests, resembling reflections seen through the windows of a moving vehicle; in *Looking for Louisa*, the imagery consists of ships and piers, drawn from early documentary films shot in the port of Bristol, the city adjacent to Louisa's home. The question, the wonder, becomes a vector, a trajectory in space.

—

Twenty-two works—corresponding to the number of letters in the Hebrew alphabet—form *Punctuation Marks__________?*, an exhibition that constitutes an intricate text. *The Map* is the title of a 1994 work, and maps are meant to assist in orientation. This map, like a Rorschach blot, is the verso of a printed photograph torn from Heiman's family album in Lithuania, left behind as her relatives fled in haste during World War II—an act which left its traces. What appears to be a map is, in fact, a black stain—a void, like the line preceding the question mark.

Self-Portrait, December 12, 1987, archival inkjet print, 116×116

דיוקן עצמי, 12 בדצמבר, 1987, הזרקת דיו ארכיונית, 116×116

بورتريه ذاتي, 12 كانون الأول, 1987, حبر نفاث أرشيفي, 116×116

The work *Michal – Birthday (Photo: Amilany, 1960)* (1984) was taken during Heiman's kindergarten birthday party in Tel Aviv. The name "Michal" is inscribed on the cover of her drawing folder, turned toward the photographer. The child Michal gazes both forward and inward, as though uncertain of her place. She is defined by her inscribed name. This is one of her first works in which text assumes a key role, and the earliest instance in which Heiman incorporates a photograph by another artist, enlarged yet left unaltered. Coordinates of image and script signal duration, echoing one another.

Text recurs in various forms across Heiman's work, illuminating, elucidating, and at times undermining the image.

In *What's On Your Mind? (Man Ray / Black and White, 1926)* (2008) Heiman subverts Man Ray's double objectification of a striking image—a sculpture of an African figure and the face of Kiki de Montparnasse, a muse of the Surrealist circle at the time. The question *What's on your mind?* challenges the objectification, bestowing a new status on both the woman and the sculpture, transforming them from objects into interlocutors.

The *Book Spine* series of scanograms was created using a technique conceived by Heiman, an amalgam of early photographic practices and contemporary tools. The works are the outcome of scans generated through a performative act: draped in black cloth, leaning over a scanner while holding the spine of a book or several books, moving in rhythm with the scanner's passage, unable to anticipate what will be captured. She repeats the process multiple times before selecting the final images. The act of entering under a black cloth recalls the practice of mid-19th century photographers who veiled themselves to block light while working with large format cameras. This temporary withdrawal from the world during the image's formation evokes a sanctified rite—a return to ritual realms, between art, mystery, and religiosity.

Alongside the scanned book spines, fragments of Heiman's body—her hand, or a part of her face—surface fleetingly through the darkness, marking moments of contact between the object and the body that holds it. Heiman's scanograms evoke early, turn-of-the-century photographic experiments that sought to prove the presence of ghosts. The use of a photograph as evidence reflects the widespread belief in photography as a representation of truth. Heiman employs scanning, one of the most precise imaging tools, yet the vessels of knowledge—the books themselves—remain sealed.

The series stems from close observation of a particularly charged cultural era. Most of the scanned books were published in the 1950s, a time when Israel's cultural foundations were taking shape. It is intriguing to find among them the Hebrew translation of *Sex and Character* (1902) by Otto Weininger (an Austrian philosopher of Jewish origin who converted to Christianity shortly before the book's publication and later committed suicide). The book's anti-Semitic and misogynistic content would later resonate in Nazi ideology.

In another work, Heiman holds Gershom Scholem's monumental two-volume study on Sabbatai Sevi, published in 1956. She positions herself in between the volumes, marked with the first two Hebrew letters, א and ב, which frame her face and form the word "אב" (*av* – "father").

Other book spines, untitled, remain silent; enigmatic, intense objects, untamed bodies. Additional books resist interpretation in the absence of a title on their spines, but the work's title discloses their content—whether a prayer book or a volume on sexual crimes. Heiman peruses the extremes of human nature, grasping these bodies of knowledge and fusing them with her own, echoing the way culture, in all its layers, is inscribed within us, inseparable and irrevocable.

Trauma, experienced cyclically within a looped temporality, runs throughout the installation *Self-Portrait,* from *Asylum—The Dress (1855–2025)* (2017); *Virginia? A Radical Link: A Community of Women, 1855–2025* (2022); and the short films *Looking for Sophia* (2024) and *Looking for Louisa* (2023–25). Over the past decade, Heiman's research centered on women—some identified, most anonymous—many of whom were forcibly institutionalized in asylums across Europe and the United States between the 17th and 20th centuries.

In the self-portrait in a light box, Heiman wears a patient's dress, one she sewed herself, inspired by a 19th-century photograph taken by Dr. Hugh Welch Diamond at an asylum in Surrey County, Britain. She gazes at the world through dark glasses, shielded from the photographer's returning gaze. The archive beneath the light box remains locked, safekeeping memory, perhaps the law, which tamed and shaped the norms under whose shadow she, and others like Virginia (Woolf), could not find refuge. The distancing of testimony across time and geography does not dull the pain.

In both films presented in the exhibition, a long line ending in a question mark appears and fades. The women to whom Heiman directs her spotlight may never have been asked: What's on their mind? What do you feel? Centered on

Michal Heiman: Punctuation Marks__________?

Smadar Sheffi

A long line ending in a question mark. A sense of wonder, preceded by a void, an erasure, or the resonance of an infinite, continuous frequency, beyond the range of hearing. An attentiveness to what is left unsaid, repressed, hushed, or whispered has characterized Michal Heiman's art from the very outset.

The exhibition *Punctuation Marks__________?* traces the interrelations between body, text, and object—or rather, the equal value attributed to them—a recurring motif in Heiman's oeuvre since her student days in the late 1970s to the present, spanning over four decades. This distinctive reciprocity gives rise to a space and a time governed by an internal logic: places, memories, or dreams unbound by their physical essence, suspended in a non-linear time. This alternative logic enables an exploration of trauma and a critical perspective, often through a feminist and political lens.

Through the vast archive of materials gathered by Heiman from both private and public sources, stories and moments resurface in a new light, unraveled and reexamined, as hegemonic perceptions are undermined. The works in *Punctuation Marks__________?*, like punctuation marks in a text, shift the viewer's focus and enhance the sensitivities of the gaze.

The search for footholds, unresolved body-object interrelations, and a frequency that seems to extend beyond the audible range—all these are already present in the earliest work in the exhibition, *Self-Portrait with Camera and Door* (1979), which contains a conspicuous performative element and, at first glance, appears to document a stage set. An outstretched arm, and a hand that opens (or closes) a door, while the body becomes a towering shadow, mirrored by the shadow of a camera on a tripod stationed outside the frame. Through the door's narrow slit, a second figure is faintly discernible, initially appearing to be a shadow. Time in the photograph remains ambiguous, as it captures an elusive quality, as though repression had already settled into the moment of occurrence, a moment which the body itself no longer remembers.

The Map, 1994, archival inkjet print, 137×210

המפה, 1994, הזרקת דיו ארכיונית, 137×210

الخريطة, 1994, حبر نفاث أرشيفي, 137×210

Michal Heiman: Punctuation Marks________?

Curator: Dr. Smadar Sheffi

Courtesy of the Doron Sebbag Art Collection, O.R.S. Ltd., Tel Aviv

Opening: May 2025

Duek Gallery, Mishkenot Sha'ananim Cultural Center, Jerusalem

As part of the International Writers Festival at Mishkenot Sha'ananim 2025

CEO of the Jerusalem Foundation and Mishkenot Sha'ananim Board Member: Adv. Imry Ben Ami

Festival Director and Artistic Director: Dr. Julia Fermentto-Tzaisler

Director of Finance and Operations: Adv. (C.P.A) Daniel Kabiljo

Festival producer: Diana Kogan

Manager, Doron Sebbag Art Collection, O.R.S. Ltd.: Tami Gilat

Exhibition & catalogue producer: Michal Heiman

Exhibition

Digital processing, printing, and framing: Ofek Art, Netanya

Film editing: Roy Shtayim, Yasmin Vardi, Maor Gurfinkel

Hanging: Inbal Gerzon

Catalogue

Design and production: Dafna Graif

Hebrew/English text editing: Daria Kassovsky

Arabic translation: Nawaf Atamnah

Scans: Artscan Ltd

Printing: A.R. Printing Ltd, Tel Aviv

Special thanks to

Avner Nachmani, Ofek Art

Kostas Prapoglou, artefact athens

Measurements are given in centimeters, height x width x depth

On the cover: Michal Heiman, **Ship #1: Question Marks**, 2025 (detail), still from the film **Looking for Louisa**, 2023–25

© 2025, Michal Heiman and O.R.S. Ltd

ISBN:

Questions Marks: Pier #1, 2025, still from the film **Looking for Louisa,** archival inkjet print, manipulated readymade and stamp, 34×34

סימני שאלה: מזח #1, 2025, סטיל מתוך הסרט **מחפשות את לואיזה**, רדי־מייד מעובד וחותמת, 34×34

علامات استفهام: رصيف #1, 2025, صورة ساكنة من فيلم يبحث عن لويزا, مواد ناجزة مُعالجة وأختام, 34×34

Michal Heiman

Punctuation Marks __________?

Curator: Smadar Sheffi

משכנות שאננים
MISHKENOT SHA'ANANIM
مشكنوت شأننيم

ORS Doron Sebbag Art Collection

Michal Heiman
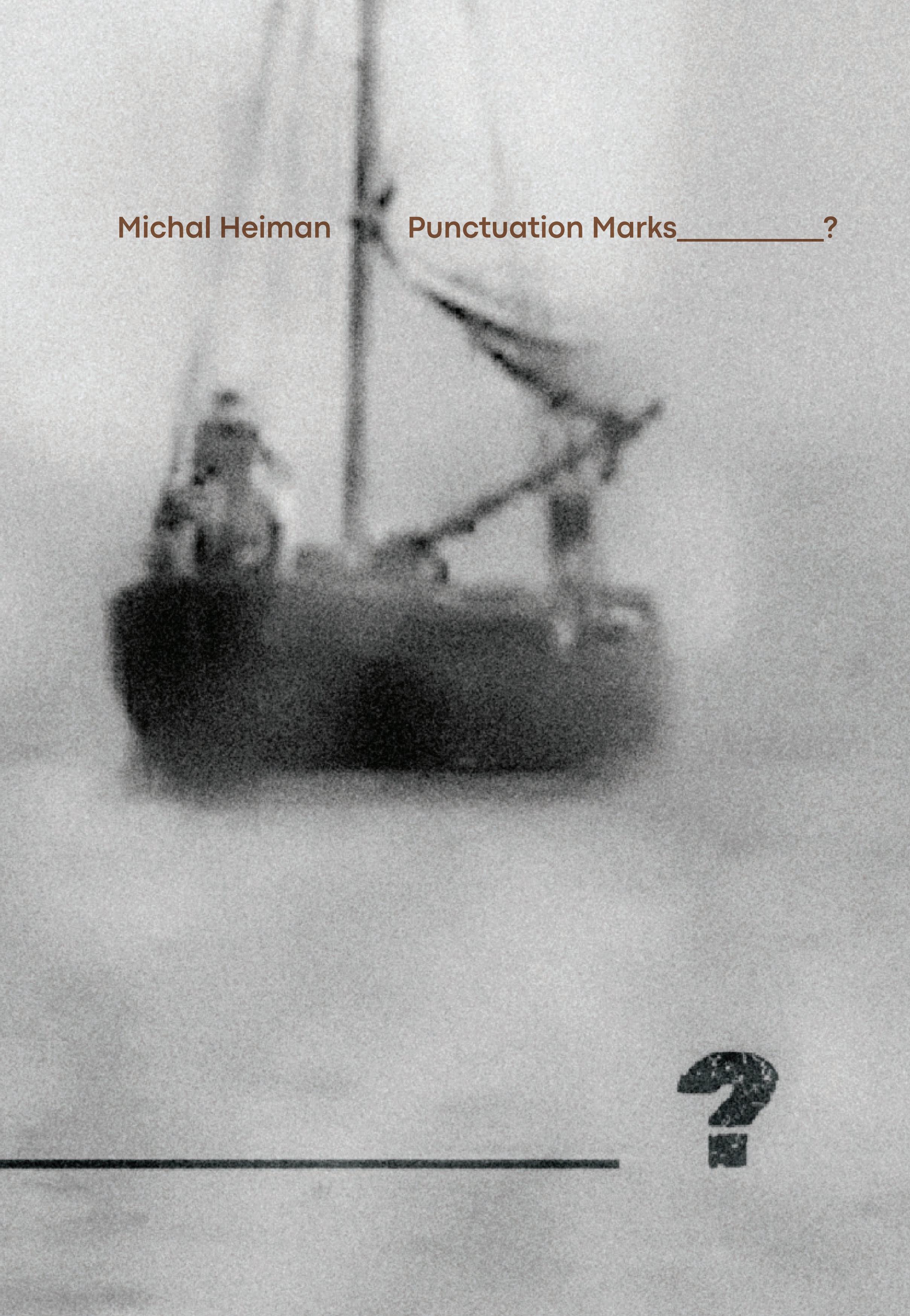
Punctuation Marks__________?